

Ц

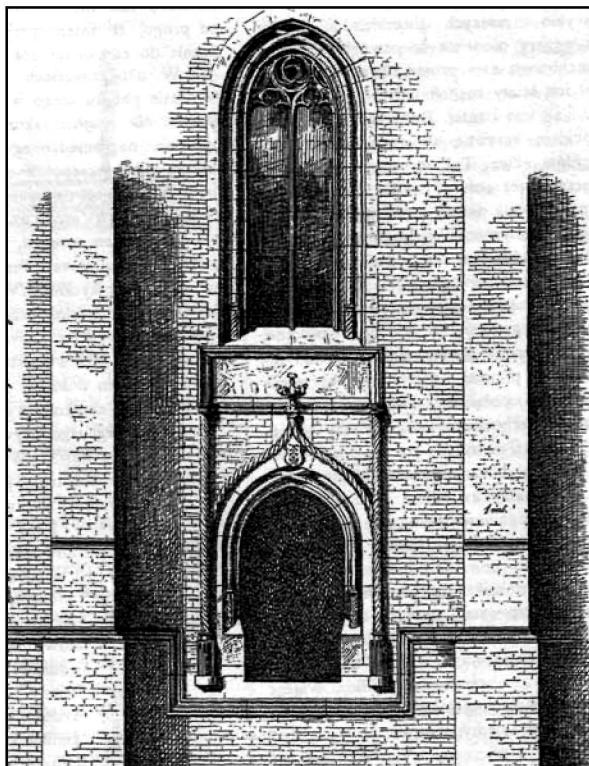
Церква Богоявленська соборна

Знаходиться на подвір'ї замку князів Острозьких в Острозі. Згідно з версією І. Стебельського, висловленою у XVIII ст. та підтриманою згодом низкою дослідників, муріваний Богоявленський храм збудовано князем Василем Федоровичем Острозьким, котрий, за Л. Войтовичем, жив у першій половині XV століття. Своєю чергою, польський мистецтвознавець В. Лущкевич у другій половині XIX ст. запропонував думку, що мурівана Ц. була зведена у 1521 р. і, на його переконання, свідчила про намір Костянтина Івановича Острозького перебудувати увесь замок. А збудована у XV ст. В. Ф. Острозьким церква була не мурівальною, а дерев'яною. В. Лущкевич, окрім іншого, подав у своїй праці детальні креслення та зарисовки храму, а також вербальний опис пам'ятки до її реконструкції у другій половині XIX століття.

Ц. до перебудови була п'ятикупольною цегляною з використанням тесаного каменю. Центральна частина храму мала у плані форму квадрата. Завдяки чотирьом квадратним у перетині опорним стовпам на діагоналях центрального квадрата, основний об'єм Ц. мав вигляд рівнораменного хреста. Інші два стовпи були основою східної стіни, котрою центральна частина відділялася від апсид. Церква не мала нартексу, а вход до храму здійснювався крізь західну та південну брами.

За О. Годованюком, поряд із традиційними конструктивними та архітектурними особливостями, острозькому замковому храмові були притаманні якісно нові риси, що виникли

внаслідок своєрідного переосмислення його будівничими принципами готичної архітектури.

Портал Богоявленського собору

Ілля Костянтинович Острозький своїм тестаментом від 16 серпня 1539 року підтверджував надання села Гільчі церкві святого Богоявлення в Острозькому замку, здійснене його батьком Костянтином Івановичем. “Акт введення у володіння Острозькою волостю Beati та Гальшки Острозьких” від 1542 р. називає Богоявленську “церкву замкову”. В акті поділу володінь Острозьких в 1603 р. на дитинці острозького замку згадується “церква мурівана”. Згодом, в інвентарі дворів та замочків Острожчини від 1621 р., говориться вже про муріваний церкви та дзвіницю.

П'ятисвічник із Богоявленської церкви
(Гданськ, 1575)

Протягом тривалого часу, в тому числі й у період існування ОА, Богоявленський храм був кафедральним собором луцько-острозької єпископії. За І. Мицьком, перша достовірна згадка про луцько-острозьку кафедру датується 1509 р., а першим єпископом був Кирило (згідно з В. Лущкевичем – помер 1529 р., за іншими даними – у 1526 р.). У 1542 р. у зв’язку із “замковою церквою” згадується невідомий нам на ім’я “протопоп”. Із кінця XVI ст. певний час священиком при Ц. був Даміан Наливайко (під час приїзду до Вільна в 1605 р. підписався як “Дамян превітер Богоявленський острозький”). При

цьому він, вочевидь, якимось чином поділяв (можливо, на певний час) священіцтво зі своїм братом, оскільки з акту поділу володінь Острозьких в 1603 р. постає, що належні Ц. села Карпилівку, Плоску, Юсківці та Загорці тримав “поп” Ігнат Наливайко. У 20-30-х рр. XVII ст. як священик Ц. згадується Іван Бережанський (Підвисоцький). У листі, відправленому до Вільна 11 лютого 1624 р., він підписався як “Іоан Подвисоцький презвітер богоявленський острозький”. У 1636 р., за “Острозьким літописцем”, унаслідок т. зв. *Острозької трагедії* та запечатання, поряд з іншими, Ц., серед трьох міських священиків, котрі не прийняли унії й “уступили з міста ніщим”, згадується “отець Іоанн Бережанський замкової церкви”. Ймовірно, про того ж самого священика йдеться у справі про за branня з Богоявленської церкви певних документів – джерело від 18 вересня 1619 року, яке розповідає про події починаючи від 10 серпня, серед інших осіб називає отця Іоана.

Ц. була родинною усипальницею князів Острозьких. Крім того, у згаданому документі від 1619 р. повідомляється, що на той час в ній знаходилися “на горе в замкненю бібліотика, обряды и спряты церковные, также скрыни з разными привилеями, листами граничными и иными справами поважными, князьству и ключу Острозскому и иным маєтностямъ до справ правных належачыми, есчє по смерти того же княжати его млсти пна воєводы київского там зложоныхъ и до делу княжати его мл пану краковскому належачыхъ...” Відтак Ц. якийсь час виконувала й роль родинного архіву та бібліотеки. За однією версією, під час пожежі в Острозі в середині XVII ст. зазнала значних ушкоджень, хоча, на думку М. Габіта, храм зруйнувався від часу. В ревізії частини Острозького замку від 1654 р. говориться: “...церква велика мурована, з одного боку двері залізні, а з іншого боку немає, і вся порожня. Напроти дзвіниця з дерева і дзвін на ній великий...”.

Руїни Боголюбенської церкви

Ревізія частини замку та Острога від 1690 р. повідомляє: “посеред замку церква старосвітської архітектури, але гарна, мурована... порожня”. У цьому ж джерелі говориться, що багато храмового склепіння впало, бо не було даху, і що будівля потребує негайногого ремонту, “аби вся чого доброго не впала”. Ц. стояла пусткою до другої половини XIX століття. Протягом 1886-1891 рр., за винятком північної стіни, була розібрана та згідно з проектом архітектора В. Токарева відбудована, щоправда, з порушенням передніх конструктивних та стилювих особливостей. Зведений у псевдовізантійському стилі храм освячено 11 листопада 1891 року. У 1963 р. Ц. була передана Острозькому краєзнавчому музею, а в 1989 р. храм повернуто громаді віруючих. Пам’ятка архітектури.

Джерела: Карты, планы: Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Відділ фондів (ДІКЗО. ВФ). – КН 6528 /III-Д 1934; Генеральное описание Волынской губернии (нач. XIX в.) / Наукова

бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. Відділ рідкісної, рукописної та стародрукованої книги ім. Ф. П. Максименка. – Спр. 1721. IV. – Арк. 21: Мапа Острога. (Фотовідбитка з: Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). – Ф. ВУА. – Спр. 21277); Кудрявцов В. Краткое описание Волынской губернии. 1810 / Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. – Мікрофільм № 50. – Арк. 625-626: Мапа Острога. (Ориг. у: РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 21551. – Арк. 625-626); РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 19558. – Арк. 1.

Фото: ДІКЗО. ВФ. – КН 1269 (1-2) /III-2096 (1-2); КН 1270 (1-2) /III-2090 (1-2); КН 1271 (1-3) /III-2045 (1-3); КН 1272 /III-2093 (1-2); КН 1273 (1-2) /III-2095 (1-2); КН 1274 /III-2040; КН 1275 (1-2) /III-2092 (1-2); КН 1276 (1-3) /III-2091 (1-3); КН 1277 (1-3) /III-2042 (1-3); КН 1278 (1-2) /III-2094 (1-2); КН 1279 /III-2041; КН 1280 (1-4) /III-2043 (1-4).

Документи, наративи: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 137-139; Інвентар частини замку в Острозі. 1620 р. / Підг. М. Боянівська // Острозька давніна: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 122-124; Державний архів Рівненської області. – Ф. р.-204. – Оп. 4. – Спр. 111. – Арк. 148; ДІКЗО. ВФ. – КН 3939 / III-2582; КН 3940 / III-1874; КН 7746 /III-3364 (1892 р.); КН 7778 / III-3395 (1904 р.); Інвентарі дворів та замочків Острожчини 1621 р. / Підг. І. Ворончук // Острозька давніна: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 128; ЛІННБУС. – ВР. – Ф. Радзімінських 181/VI, 4. – ч.1 а. – Арк. 26а-26а зв.; ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 102. – Спр. 185. – Арк. 11, 14, 19 зв.; Ф. 442. – Оп. 295. – Спр. 27 ч. 2. – Арк. 1-170; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 21, 43, 74, 78-79, 88, 92, 94, 99, 169-173, 186, 229-231, 294, 296, 363; Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1687 р. / Підг. М. Боянівська // Острозька давніна: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 142; Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1690 р. / Підг. М. Боянівська // Острозька давніна: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 144; Ревізія частини Острозького замку 1654 р. / Підг. М. Ковалський // Острозька давніна: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 139; Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. B. Gorczak. – Lwów, 1890. – T. IV. – S. 206.

Література: Атаманенко В. Маєткове забезпечення церкви на Волині в 2-й полов. XVI – I-й полов. XVII ст. // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 62; Бондарчук Я. Собор Богоявленський // Острозька академія XVI – XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 158-159; В. Б. Освящение Богоявленского собора в Остроге // Волынские епархиальные ведомости. – 1891. – № 32. – С. 1001-1011; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 162, 165-167; Його ж. Ревізії Острога та Острожчини 1687 та 1690 рр. як джерела до вивчення топографії міста кінця XVII ст. // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 10-11; Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231; Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 363; Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Підг. І. Ворончук. – Київ – Старокостянтинів, 2001. – С. 9-10; Габіт М. Наукові досліди в Острозі // Волинь. – 1943. – № 11. – С. 3; Годованюк Е. М. Два храма XV в. на Волині // Архітектурное наслідство. – 1979. – № 27: Региональные черты зодчества народов СССР. – С. 80-88; Її ж. Монастири та храми Волинського краю. – Київ, 2004. – С. 78-80; Її ж. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі // Острозька давніна: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 44-48; Дев'ятсотлетие православия на Волыни: 992-1892. – Житомир, 1892. – Ч. I. – С. 32; Ковальський М. П. Острогіана і Волиніана острозького вченого Йосифа Новицького (публікації в часописі “Воскресное чтение” 1928-1933 рр.) // М. Ковальський. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – С. 193-196; Його ж. Острожский инвентарь 1654 г. // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI-XX вв. – Днепропетровск, 1990. – С. 35; Його ж. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 129; Кулаковський П. Епізод з історії клієнтури князів Острозьких // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 59; Манько М. Дев'ятсотлітній Острог: історико-краєзнавчий нарис. – Острог, 2000. – С. 34; Маслов Л. Богоявленський собор в Острозі // Волинь. – 1942. – № 15. – С. 3; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія

(1576-1636). – Київ, 1990. – С. 67, 83, 103-106; Його ж. Заснування єпископської кафедри в Острозі // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 151-159; Новицький И. В. Острожский Богоявленский собор // Воскресное чтение. – 1929. – № 30. – 28 июля. – С. 482-484; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР / Гл. ред. Н. Л. Жариков. – Киев, 1985. – Т. 3. – С. 319-320; Пастушок С. Даміан (Дем'ян) Наливайко (50-ті рр. XVI ст. – 1627) // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 114-122; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – Г. 3. – С. 139; Ричков П. А., Луць В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002. – С. 75-82; Рычков П. А. Дорогами южной Ровенщины. – Москва, 1989. – С. 81-82; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 661-664; Тесленко І. Інкорпорація підострізьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 46-56; Його ж. Парафіяльний поділ та церковне землеволодіння в Острозькій волості за часів Василя-Костянтина Острозького (1574-1608) // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 205-211; Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давніна: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 27; Dumini-Karwicki J. Wędrowka od źródeł do ujścia Horynia. – Kraków, 1891. – S. 88-89; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 147-154; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – S. 61; Ejusdem. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 97; Kraszewski J.I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno, 1840. – T. 2. – S. 145-146; Łuszczkiewicz W. Ruina Bohojawleńska cerkwi w zamku Ostrogskim na Wołyniu // Sprawozdania Komisji do badania historyi sztuki w Polsce. – Kraków, 1886. – T. 3. – Z. 3. – S. 67-92; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego. – Warszawa, 1886. – T. 7. – S. 682; Stebelski I. Przydatek do chronologii. – Lwów, 1867. – T. 3. – Wydanie drugie. – S. 48.

Тарас Вихованець